

ABDURAUF FITRAT " ABULFAYZZXON" DRAMASI HAQIDA

*Farg'ona viloyati Qo'shtepa 1-son texnikumi
ona tili va adabiyoti o'qituvchisi
Abdullayeva Gulixon Madaminovna*

Annotatsiya

Abdurauf Fitrat (1886–1938) o'zbek adabiyotining jadid davri yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning "Abulfayzzxon" dramasi (1924) o'zbek dramaturgiyasida yozilgan ilk tarixiy pyesa va tragediya hisoblanadi. Ushbu maqolada asarning mavzusi, badiiy xususiyatlari, tarixiy asoslari va Fitrat ijodidagi o'rni tahlil qilinadi. Drama XVII asr Buxoro xonligidagi Ashtarxoniylar sulolasi so'nggi vakili Abulfayzzxonning hokimiyat uchun kurashi orqali zulm, hokimiyatning fojiali tabiati va milliy tanazzul masalalarini ko'taradi. Asar Fitratning millatparvarlik, ma'rifatparvarlik g'oyalarini tarixiy allegoriya shaklida ifodalaydi va o'zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim bosqichdir.

Kalit so'zlar: Abdurauf Fitrat, "Abulfayzzxon", tragediya, o'zbek dramaturgiyasi, jadid adabiyoti, tarixiy drama, hokimiyat fojiasi.

Kirish

Abdurauf Fitrat o'zbek adabiyoti va madaniyatida ko'p qirrali shaxs sifatida tanilgan. U shoir, dramaturg, olim, ma'rifatparvar va jadid harakati arbobi bo'lib, o'z asarlarida milliy uyg'onish, mustaqillik va ma'rifat g'oyalarini ilgari surgan. "Abulfayzzxon" dramasi Fitrat ijodining cho'qqisi hisoblanadi va 1924-yilda nashr etilgan. Bu asar o'zbek adabiyotida tarixiy mavzuda yozilgan birinchi pyesa bo'lib, keyinchalik o'zbek sahnasida fojia janrining rivojlanishiga asos solgan.

Fitrat drama orqali o‘tmish voqealarini zamonaviy muammolar bilan bog‘lab, o‘quvchiga tarixdan saboq olish imkonini beradi. Asar Sovet davrida yozilgan bo‘lsa-da, unda zulm va hokimiyatning korrupsion tabiati ochib beriladi.

Asarning tarixiy asosi va mavzusi

Drama XVII asr Buxoro xonligidagi Ashtarxoniylar sulolasi so‘nggi vakili Abulfayzxon (Abulfayz Muhammad Bahodirxon) davriga bag‘ishlangan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, Abulfayzxon hokimiyatni qo‘lga kiritish uchun raqiblarini qirg‘in qilgan, bu esa sulolaning tanazzuliga olib kelgan. Fitrat bu voqealarni badiiy talqin qilib, hokimiyat uchun kurashning fojiali oqibatlarini ko‘rsatadi.

Asosiy mavzu — **hokimiyatning fojiasi**. Abulfayzxon toj-taxt uchun barchani yo‘q qilish orqali o‘ziga qarshi kuchlarni kuchaytiradi va oxir-oqibat o‘z fojiasini yaratadi. Bu orqali Fitrat zulm, xiyonat, vijdon azobi va milliy tanazzul muammolarini ko‘taradi. Drama “eng qop-qora saodat — sensan” degan fikr orqali hokimiyatning qora tomonini ta’kidlaydi.

Ubaydullaxonning inisi. Ashtarxoniylardan bo‘lgan Buxoro xoni. U hech qanday real hokimiyatga ega emas, kundan-kunga mamlakat hayotida nufuzi kuchayib borayotgan amirlar va zodagonlar qo‘lida bir „qo‘g‘irchoq“ hukmdor edi, xolos. Uning davrida keyinchalik mang‘itlar davlatining tashkil topishiga sababchi bo‘lgan mang‘itlar qabilasidan kelib chiqqan Muhammad Hakimbiy katta nufuzga ega bo‘lib olgan edi. U vaqtini ko‘ngulxushlik ishlariga sarflab, mayxo‘rlikka berilib ketdi. Uning yetti farzandi bor edi. Mast chog‘ida ularni o‘limga mahkum etdi. Hali go‘dak bo‘lgan Abdulmo‘mingina taxt ostiga yashirinib, omon qolgan. Xon deyarli davlat ishlarini nazorat qilmay qo‘ydi. Shu tariqa, Buxoroda xon hokimiyati barham topdi. Oliy hokimiyat amalda oliy qo‘shbegi bo‘lib olgan Jovshon qalmoq qo‘liga o‘tdi. Markaziy hokimiyatning zaiflashuvi feodal tarqoqlikni yanada kuchaytirdi. Samarqand, Qarshi, Balx, Farg‘ona, Xiva, Badaxshon amalda mustaqil bo‘lib oldilar. Bu ahvol tashqi dusjmanlarning Movarounnahrda bostirib kirishga qulay

imkoniyat yaratdi. Abulfayzxon davrida o‘zaro nizolar kuchaygan, mamlakat chuqur iqtisodiy-siyosiy tanazzulga yuz tutgan. Bu davrga kelib xonning ahvoli shu darajaga yetib bordiki, uning farmonlari saroydan tashqariga chiqmagan. Nodirshoh qo‘shinlarining Movarounnahrqa qilgan yurishlari natijasida Abulfayzxon taxtdan ag‘darilagn. Muhammad Rahimbiy buyrug‘i bilan 1747-yilda Abulfayzxon Mir Arab madrasasi hujralaridan birida o‘ldiriladi.

1924-yilda Abdurauf Fitrat unga bag‘ishlab “Abulfayzxon” drammasini yaratgan. Ashtarxoniylardan bo‘lgan Buxoro xoni. Abulfayzxonning o‘g‘li. Abulfayzxonning yetti farzandi bor edi. U mast chog‘ida ularni o‘limga mahkum etadi. Hali go‘dak bo‘lgan Abdulmo‘mingina taxt ostiga yashirinib, omon qoladi. Abulfayzxon o‘limidan so‘ng (1747), Abdulmo‘minni Muhammad Rahim otaliq taxtga o‘tqizadi va o‘ziga kuyov qilib oladi. Buxoroda turgan eron shohi Nodirshohning ukasi Aliqulixon boshchiligidagi qo‘shin o‘z yurtiga jo‘natib yuborilgan. U taxtga o‘tqizilgan bo‘lsada amalda hokimyat butunlay mang‘itlar qo‘lida, ya‘ni Muhammad Rahim qo‘lida bo‘lgan. Biroq oradan 4 yil o‘tgach, Muhammad Rahim kuyovi Abdulmo‘minni ham o‘ldirtirib, taxtga Abulfayzxonning kichik o‘g‘li Ubaydullaxon III ni o‘tqazadi (1751).

Badiiy xususiyatlari va obrazlar tizimi

“Abulfayzxon” tragediya janrida yozilgan bo‘lib, unda klassik tragediya unsurlari (qahramonning halokati, fatalizm, katarsis) mavjud. Fitrat dramaturgiyasida dialoglar, monologlar va ramziy obrazlar orqali ichki konfliktlar ochib beriladi.

- **Abulfayzxon obrazi** — markaziy qahramon. U aqlli, lekin shafqatsiz hukmdor sifatida tasvirlanadi. Hokimiyat ishtiyoqi uning vijdonini yo‘q qiladi.

- **Rahim biy va boshqa obrazlar** — xiyonat va sadoqat, vijdon uygʻonishi masalalarini ochadi. Xayoliy obrazlar tarixiy voqealarni chuqurlashtiradi.

Asar tili boy, sheʼriy va falsafiy unsurlarga ega. Fitrat Sharq adabiyoti anʼanalari (Navoiy, Bedil taʼsiri) va zamonaviy dramaturgiya usullarini uygʻunlashtirgan.

Fitrat ijodidagi oʻrni va ahamiyati

“Abulfayzxon” Fitratning boshqa dramalari (“Arslon”, “Voseʼ qoʻzgʻoloni”, “Chin sevish”) bilan birgalikda millatparvarlik gʻoyalarini ifodalaydi. Asar oʻzbek adabiyotida tarixiy dramani boshlab berdi va keyingi avlod dramaturglariga (masalan, Uygʻun, Qahhor) taʼsir koʻrsatdi.

Sovet davrida Fitratning asari tanqid qilingan boʻlsa-da, mustaqillik yillarida qayta baholandi. U milliy teatrdan sahnalashtirilgan va oʻquv darsliklariga kiritilgan.

Xulosa

Abdurauf Fitratning “Abulfayzxon” dramasi nafaqat tarixiy voqealarni badiiy talqin etish, balki zamonaviy jamiyatdagi hokimiyat, adolat va milliy masʼuliyat masalalarini koʻtaruvchi falsafiy asardir. Asar Fitratning maʼrifatparvarlik va millatparvarlik gʻoyalarining yorqin namunasi boʻlib, bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Oʻzbek adabiyoti va dramaturgiyasining rivojida uning oʻrni beqiyosdir.

Adabiyotlar:

1. Fitrat, A. “Abulfayzxon”. Toshkent: Fan, 1924 (qayta nashrlar).
2. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi va Vikipediya materiallari (Abulfayzxon dramasi haqida).
3. Begali Qosimov va boshqalar. Fitrat ijodi tadqiqotlari.
4. Ilmiy maqolalar: “Fitrat dramaturgiyasida davr voqealari” va boshqalar.